

PÁL JÓZSEF

EGY TRAGIKUS ÉLETPÁLYA: CARLO MICHELSTAEDTER
(1877–1910)

A politikai szempontból két államhoz tartozó, mindkettőben olasz környezetben élő zsidóság helyzete a Monarchiában és az Olasz Királyságban nagyjából hasonlóan békés volt a 19–20. század fordulóján. Az előbbi központja a kereskedelmi és kulturális „fővárossá” vált Trieszt, illetve Gorizia, az utóbbié Udine. Az északkeleti (Venezia-Giulia) részeken élő, jelentős politikai befolyással is rendelkező nagy zsidó családok a Bécsben erősödő antiszemitizmus miatt egyre inkább az olasz irredentizmus mozgalmához közeledtek. A térségben száz év óta élő Michelstaedter család tagjai közül a huszonhárom évesen öngyilkosságot elkövető Carlo gondolati rendszerében nincs ugyan fontos helyen a zsidó tematika, de néhány ponton, mint például a miszticizmus, kabala, vallások egymáshoz való viszonya, kimutathatók ilyen elemek. Ősei közül rabbi űk- és dédapja gyakorolt rá hatást. Elméleti munkásságának lényege szerint a tömegeből a történelem során kiemelkedett néhány olyan ember, akinek sikerült eljutnia a meggyőződés tökéletes állapotába, vagyis a jelenben birtokolni a teljességet, ilyenek volt például Szókratész, Platón, Buddha, Krisztus, Beethoven vagy Leopardi. A teljesség elérésének egyik akadálya szerinte a nyelv kommunikációra való alkalmatlansága.

Zsidók Itáliában

Az antik Rómában élő zsidóknak éppúgy kialakult saját nyelvi közössége (*giudaico romanesco*), mint az Urbs köznyelvéből kifejlődött, vulgárisnak nevezett nyelvek és dialektusok. Egy évezreden keresztül az észak-itáliai területek zsidósága őrizte meg jobban a római etnikai és vallási elemeket. A 16. század e tekintetben jelentős változásokat hozott: a délről induló spanyol terjeszkedéssel együtt járó üldözés következményeként Rómába bevándorló, majd innen is tovább haladó, az észak-itáliai városokban letelepedő zsidók számottevően megváltoztatták a korábban ott élt közösségek életét és a hagyományokhoz való viszonyát. Az európai történelem egyik legjelentősebb kereskedővárosa, Velence földrajzi közelségének ténye komoly vonzerőt gyakorolt a zsidó népességre. A tevékenységüket

erősen leszűkítő 1777-es Ricondotta következtében viszont sokan kényszerültek eltávozni a Serenissimából. Részben ennek is köszönhetően fejlett, szellemileg aktív zsidó központok alakultak ki a környéken, sok helyütt épült vagy már korábban is működött zsinagóga, általában szabadon gyakorolhatták vallásukat. Fontosabb teológiai és kulturális központokat alakítottak ki Udinében, San Daniele del Friuliban, illetve Triesztben, Goriziában, általában rabbik és fontos közéleti szerepet vállaló családok környezetében.

A Szardíniában és az olasz félsziget északnyugati (Piemonte) részén évszázadok óta fennálló független Regno di Sardegna volt a térség nem katolikus lakossága emancipációjának első színtere. A felesége révén a Habsburgokkal kapcsolatban álló savoyai Károly Albert király országa katolikus papságának fanyalgása ellenére 1848. március 29-én, a csatamezőn aláírt dekrétumával (1516-ban ezen a napon jött létre az első *ghetto* Velencében) egyenjogúságot biztosított a más vallásúak számára (időben először a valdenseknek). A rendeletet mind a Szárd Királyság politikai vezetői – köztük későbbi miniszterelnökök, Vincenzo Gioberti, Massimo d’Azeglio és Camillo Benso Cavour –, mind filozófus-politikus publicisták és más meghatározó értelmiségiek (Carlo Cattaneo, Giacomo Dina) hatékonyan támogatták írásaikkal. E folyamatban jelentős szerepet játszott Eötvös Józsefnek 1848-ban *Sulla emancipazione degli Israeliti* (A zsidók emancipációja, 1840) címen Torinóban megjelent röpirata, amelyhez az a Giacomo Dina írta az előszót, aki a fordítóval, Bianchi Giovinivel együtt a mérsékelt hangvételű, befolyásos *Opinione* (Vélemény) című napilapot szerkesztette. Az 1861-es egyesülés után II. Viktor Emánuel trónra lépésével az ország nagy részén a szárd statutum lépett életbe, amelyet a Pápai állam, illetve az egész Róma bevételével Közép-Itáliára is kiterjesztettek.

Friuli az 1866-os annexió után Venetóval és Mantovával az Olasz Királysághoz, majd 1871-től Róma fővárossal az egységes olasz államhoz csatlakozott, míg Venezia-Giulia továbbra is megmaradt a Habsburg Birodalom, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia államalakulata keretein belül. Itt az 1867-évi XVII-es törvénycikk volt érvényben: „az izraeliták egyenjogúságáról a keresztény lakosokkal minden polgári és politikai jog gyakorlására egyaránt jogosítottnak nyilvánítatik”. A jogi kereteket illetően mindkét itáliai térségben lényegében hasonló volt a zsidó közösségek helyzete.

Az egymáshoz történeti, kulturális, nyelvi, mentalitásbeli, néplélektani és számos egyéb szállal kötődő két terület lakossága a különböző felsőbb politikai irányítás ellenére is lényegi hasonlóságokat mutatott a törvények értelmezését, alkalmazását s a létfelfogás egészét tekintve. Mindez a zsidó közösségekhez való viszonyulásban is kifejezésre jutott.

Goriziában a 13. századtól kezdve élt zsidó közösség, 1756-ban zsinagóga épült, a türelmi rendelet (1781–1782), majd az 1790. évben meghozott 38. törvénycikk, „De Judaeis“ olyan feltételeket biztosított létük és tevékenységük számára, hogy a várost Piccola Gerusalemme d’Isonzónak (Isonzói kis Jeruzsálemnek) nevezték, és számos család települt ide a Birodalom keleti részéről.¹ Az itt élő zsidók elsősorban kereskedelmi és ipari tevékenységgel, ingatlan- és biztosítási ügyletekkel, ilyen társaságok alapításával foglalkoztak (Assicurazione Generali), de hivatali funkciókat is vállaltak, fontos kultúrateremtő és -közvetítő szerepet is játszottak.

A Monarchia állama és egyháza közötti együttműködést szabályzó 1868. május 25-i törvények itt is lehetővé tették, hogy a házaspárok közül az egyik fél lemondjon a vallásáról anélkül, hogy másokra áttérne, s minden 14 év feletti alattvalónak garantálták a szabad vallásválasztást. A 19. században Goriziában csak kevés zsidó tért át a katolikus vallásra. A nevek olaszosítását is a kölcsönös bizalom és az egymás iránti tolerancia megnyilvánulásának tekinthetjük. A hagyományos héber elnevezések már nem feleltek meg a modern társadalom követelményeinek, nehézkesek és ismétlődőek voltak, nem tették lehetővé a személyek azonosítását. A hivatalosan kötelezővé tett névváltoztatás kényszerében a zsidók általában valamely földrajzi egységet vagy várost választottak családnévvé váló identitásuk kinyilvánítására. Gyakran azét a városét, ahonnét jöttek, mint például a Morpurgók Maribort (Ma/orb/purg) vagy a Michelstaedterek a németországi Michelstadtot. De sokkal gyakrabban az új otthonul szolgáló az olasz város ’di’ nélküli neve lett változatlan formában az új családnév forrása.

A térség legbefolyásosabb családjai (Triesztet és Gradisca d’Isonzót is ideértve) a Morpurgók voltak, akik a 14. századtól éltek itt, és élvezték az udvari zsidók (*Hofjuden*) státusza kínálta biztonságot és

¹ BIACCO COTROZZI 2016. 255–272.

szabad működést. A német (Lusazia) vagy osztrák (Lausitz) területről 1700 körül érkező Luzzatók közül Carolina Coent (1837–1919) említjük, aki ismert költő, író, újságíró volt, s a liberális *Il Corriere di Gorizia* tulajdonosa. A goriziai filozófus Carlo Michelstaedter ősei történetének a Reggio család is része.²

A térség, sőt egész Risorgimento-Itália szellemi arculatának kialakításában jelentős szerepet játszott Ascoli család legnevesebb tagja Graziadio Isaia volt,³ aki 19 évesen a szeretett város polgártársainak írt művében (*Gorizia italiana, tollerante, concorde. Verità e speranza nell’Austria del 1848*) még nagy reményeket fűzött az osztrák hatalom alatt megvalósítható olasz (értsd: nem szlovén vagy horvát) Gorizia létrehozásához, aminek Bécs újabb zsidóbarát intézkedései is alapot szolgáltathattak. A Habsburgoknak a Szárd Királysággal és a magyar forradalommal szemben elért győzelmei és a Bach-korszak neoabszolutizmusa azonban más irányt szabott a fiatalember szakmai és politikai tevékenységének. Az Olasz Királyság létrejötte után, 1861-ben elfoglalta az akkor alapított milánói állami egyetem nyelvészeti katedráját, és aktív élete végéig ott is dolgozott, de politikai, irodalomtörténeti, nyelvészeti, sőt tudomány- és iskolaszervezői érdeklődésének középpontjában változatlanul a Habsburg Birodalomhoz tartozó olasz részek maradtak. Két évvel később az *Alleanza* (Szövetség) nevű demokratikus szellemű újságban, majd számos más fórumon közölte a három Venezia koncepcióját: az Euganei (ekkor Friuli is ide tartozott), valamint a trentói történetileg és földrajzilag egységes térséget alkot, mellettük a harmadik ilyen terület Venezia-Giulia. Maga a névadás is jelentőséggel bír, hiszen az osztrákok által használt litorálét (tengermellék, „Österreichisches Küstenland”) helyettesítette úgy, hogy közben a Friuli nevére (Forum Julii) rímelő nyelvi szerkezettel előtérbe helyezte a Júliai Alpok antik római eredetét. Ascoli komplex érveket használt a térség organikus egységének bizonyítására, éppen úgy, ahogyan a másik politikai oldalon a Rudolf trónörökös szorgalmazására megjelent monumentális Kronprinzenwerk (*Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben*, 1885–1902). Fő célja a Gorizia (Görz) és Gradisca grófságából, Trieszt városából és az isztriai félszigetből álló régió osztrák helyett olasz természetének és jellegének tudományosan megalapozott érvekkel való bizonyítása volt. Az északi Dinári karszt, a Júliai Alpok és az Adriai

² GRUSOVIN 2016. 273-284.

³ SALIMBENI 2016. 285-292.

tenger által körülhatárolt földrajzi környezetben sokszínűsége dacára egységes, olasz hegemoniájú kultúra alakult ki. Ascoli szerint ez a feltételezés a történelmieken kívül pszichológiai, mentalitásbeli és főleg nyelvészeti megfontolásokkal is kitűnően bizonyítható.

Az 1861-et követő fél évszázad alatt az olaszok és az osztrákok közötti ellentétek – részben Ascoli tevékenységének köszönhetően, akit 1889-ben az olasz királyság szenátorává is választottak – végletesen kiéleződtek. 1861-ben az osztrákok nem engedték, hogy Isztria a bécsi centralista politikával szembenálló, önálló képviselőt válasszon, majd 1877. április 25-én a bécsi parlament megszüntette Trieszt szabadkikötői státuszát. Válaszként ugyanennek az évnek a nyarán (június 4-én) garibaldista szabadságeszmék hatása alatt napvilágot látott *L'Indipendente* című napilap, amelyet 1915-ig 1016-szor koboztak el és 484 politikai pert indítottak ellene. Egy nápolyi képviselő, Matteo Renato Imbriani ebben az összefüggésben használta először a *terre irredente* (ki/meg nem váltott, fel nem szabadított földek) kifejezést. De a legsúlyosabb eset 1882-ben történt. Ferenc József az osztrák uralom 500 éves évfordulója alkalmából ez év szeptemberében Triesztbe látogatott. Egy Imbrani köréhez tartozó helyi fiatalember, Guglielmo Oberdan sikertelen merényletet hajtott végre ellene, akit a nemzetközi tiltakozás ellenére az osztrákok kivégeztek.

Az olaszok nemcsak a Habsburg, majd osztrák–magyar terjeszkedéstől félték, hanem a szláv „ébredéstől”, a szlovének és a horvátok követeléseitől is. Egyre sürgetőbb feladatnak tartották az olasz királysághoz való kapcsolatuk szorosabbra fűzését, a Risorgimento folytatását, vagyis valamennyi olasz egy államszervezetbe való tömörülését, egyesítését. E politikai szándék megvalósításának kiemelkedő alakja volt a költő-professzor Giosuè Carducci, Ascoli egyik legjobb barátja,⁴ aki tájékozódás céljából 1878 júliusában Triesztbe, majd (eredeti szándéka szerint inkognitóban) Isztriába látogatott. Ennek kapcsán a *L'Indipendente* fennen hirdette a triesztiek kettős célját: a város korábbi privilégiumainak visszaszerzését és az egységet Itáliával.

Ascoli minden erejével a jövőbeli egyesülés feltételeit akarta előkészíteni akkor, ha Bécs nem hajlandó engedményeket tenni. A héberül kitűnően tudó rabbitanítvány 1895-ben tette közzé *Gli*

⁴ TAMASIN 2009. 81-94.

irredenti. Saggio di etnografia politica (Az irredenták. Politikai néprajzi tanulmány) emblemikus című írását, amelyben azt hangsúlyozta, ha Bécs tisztelte volna a Birodalomban élő olaszok nemzeti jogait, nem tört volna ki pusztító háború. Olyan együttélés alakulhatott volna ki, mint Svájc Ticino kantonjában, ahol az olaszok teljes mértékben gyakorolhatják polgári és nyelvi jogaikat.

Bécsben időközben megváltozott a helyzet: a forradalmi hullám után főleg Galíciából és cseh-morva földről újonnan bevándorló zsidó kispolgári-plebejus tömegekkel szemben jelentős ellenszenv alakult ki a főváros lakosaiban.⁵ A közhangulatot kihasználva itt fogalmazták meg a modern antiszemitizmus alapeszméit. Ennek Georg von Schönerer osztrák-nagynémet, faji alapú zsidóellenessége lett az elméleti és Karl Lueger bécsi polgármester (1897–1910) antiszemita populizmusa a politikai gyakorlati következménye. A nagy hatású szónok hírében álló, otthon tömegek által éljenzett Lueger a Keresztényszociális Párt népszerűsítésére 1898-ban Triesztbe érkezett, ám a pökhendi szónok ott csúfosan megbukott, és menekülésszerűen hagyta el a kereskedővárost. Mindenesetre az egyre inkább zsidóellenes császári Bécs és az immár Risorgimento-szellemű, természetéből adódóan nyitott és toleráns Róma ellentétes politikai erőterében élő tartomány gazdaságilag és kulturálisan egyaránt befolyásos zsidó elitje egyre határozottabban az utóbbi oldalára állt. Ebből az etnikai és szellemi környezetből nőtt ki a filozófus Carlo Michelstaedter.

A goriziai filozófus

A névadás alapján feltételezhető, hogy az askenázi zsidó család a 18. század végén vagy a 19. század elején érkezett a Darmstadthoz közeli Michelstadtból. Száz esztendő alatt a Michelstaedterek a Goriziában és környékén jelentős befolyásra és gazdagságra szert tevő, hálózatszerűen működő zsidó családokkal kerültek rokonsági kapcsolatba, így a Reggiókkal, Morpurgókkal, Luzzat(t)ókkal (San Daniele, Venezia). Ghedalià Ram itáliai ősei közül a szefárd ükapa, Avram Vita Reggio (1755–1841) Calabriából származott, ferrarai tanulás és tartózkodás után Goriziában lett rabbi, a kabalista eszmevilág kutatója, gyakorlója és tanítója. Felesége révén került kapcsolatba a Morpurgókkal. Gyermeük, Isacco Samuel Reggio (1784–1855), Carlo

⁵ VAJDA 2000. 105–121.

dédapja jelentős elméleti tevékenységet folytató tudós rabbi lett, több európai rabbikonferencia – Brunswick (1844), Frankfurt am Main (1845), Wrocław (1846) – aktív résztvevője. Apjával ellentétben ő a zsidó misztika helyett – részben Moses Mendelssohn hatására – a judaizmus és a felvilágosodás racionalizmusának szellemi egyesítését tekintette feladatának. Kitűnő képessége volt arra, hogy gondolatait népszerű formában tegye közzé, így azok széles körben elterjedtek. Elsősorban retorikai adottságai biztosították számára az európai hírnevet. Fő művének a Bécsben 1827-ben héberül megjelent *Ha-tora ve-ha-filosofiát* (A Tóra és a filozófia) tekintik, amelynek sokatmondó alcíme: Egyik a másikkal egyesülve, avagy a kettő kölcsönös testvéresülése. Ambiciózus terve szerint az egyik megújítja a másikat, közösen pedig új perspektívát nyithatnak az európai szellem számára. Már 1820-ban ezt írta legjobb barátjának, Luzzattónak:

„Filozófia és vallás: két isteni fáklya, amelyekkel megvilágítható a minket boldogsághoz vezető út, de a gonoszság és a tudatlanság miatt inkább zsarnokainkká váltak. Mindkettő a másik rovására terjeszti ki a határait és közösen elpusztítják ahelyett, hogy megerősítenék egymást, és így egymás ellenségeivé váltak, kizárólag az ellenfél vereségére és nem saját maguk megőrzésére vágnak. Így azután a zsidó, mert háborút lát közöttük, nem tud a közös zászló alatt felsorakozni, vagy csak az előbbihez ragaszkodik, s hitetlenné válik, vagy az utóbbit követve bigott lesz. Ez az oka annak, hogy ma a filozófusok a vitathatatlan igazságok tagadására szólítanak fel, s a teológusok azt parancsolják, higgyünk a legvadabb abszurdításokban is. Hogy megszüntessük a rendetlenséget, szükséges e két tudomány érvényességi területe határainak a lehető legpontosabb kijelölése (...) kimutatva annak szükségességét, hogy mindkettőre szükségünk van és azt, egyetértésben mi módon vezethetnek el minket a végső tökéletességre.”⁶

Carlo Michelstaedter apja más típusú személyiség volt, a Morpurgo-ősök által alapított, trieszti székhelyű Assicurazioni generali goriziai részlegének igazgatójaként az elmélet helyett a gyakorlat – egyébként nagy műveltségű és számos nyelvet ismerő – embere. Alberto (Abram) Michelstaedternek (1850–1929) és feleségének, Emma Coen Luzzattónak (koncentrációs táborban vagy oda szállítás

⁶ LUZZATTO 1890, i, pp. 5-6. GRUSOVIN, 2016, 281

közben halt meg 1944-ben) négy gyereke született: két fiú, az Amerikába kivándorolt Gino (1909-ben öngyilkos lett) és Carlo, valamint két lány, Elda (koncentrációs táborban halt meg) és Paula. Carlóhoz legközelebb az ifjabbik húga állhatott, verseinek is gyakori címzettje és szereplője. Távolabbi filozófus és rabbi felmenőikhez képest édesapjával kevésbé volt bensőséges a kapcsolata. Bár levelezéséből és egyéb műveiből világosan kitetszik, hogy mindvégig tisztelte és szerette őt, de nem tudott vele a szó szoros értelmében közös nyelvet találni. Alberto, bár megtanult héberül és jelentős műveket tartalmazó könyvtára volt, őseinél kevesebbet foglalkozott a vallással, s beilleszkedett a Monarchia minden változástól idegenkedő, stabil és konzervatív világába. A váratlantól, az előre ki nem számíthatótól való félelem, az állandóságra, a jelen állapot kimerevítésére, az idő megállítására, a pillanat gyakorlati kihasználására és élvezésére irányuló törekvés jellemezte. Ennek a mentalitásnak a kulcsszava a magabiztoság volt, illetve még tágabban, a biztonság és az azzal összefüggésben lévőknek gondolt biztosítás (*sicuro, assicurazione*). A fiától viszont mi sem állt távolabb, mint a gond-nélküliség.

Franz Kafkával szemben Carlo Michelstaedter teljes személyiséget érintően, elemző módon sohasem foglalkozott az apa–fiú viszonyral (bár a levelezésükben többször vitatkozik vele még filozófiai jellegű problémákról is).⁷ Közvetlenül sohasem mutatta fel magát az „apai tükörben” vagy fordítva. A prágai író feszültségekkel teli, drámai viszonya helyett kapcsolatuk inkább a Stefan Zweig által leírtakkal állítható párhuzamba („hajthatatlanul kitartott a visszafogott, kényelmes, ám diszkrét életvitel mellett”⁸). Áttételesen és kapcsolódva a Monarchia apakomplexusaihoz azonban mégis érdemes ebből a szempontból idézni *A meggyőződés és retorika* második részében feltűnő „uomo grosso” alakját, akiben az olasz kritika egy része⁹ Albertót vélte felfedezni. Ő sohasem volt fiával szemben olyan agresszív és karikatúrisztikusan bigott, mint Hermann Kafka. A negatívan, gúnyosan ábrázolt „nagyemberrel” való beszélgetés azonban tartalmazhatott az apjára vonatkozó konkrét utalásokat, amelyeket a

⁷ CARMELLO 2019.

⁸ ZWEIG 1981. 19.

⁹ MEROI 2024. ...”l’impietoso ritratto di un «grosso signore», prototipo dell’uomo della «rettorica», dietro il quale si cela la figura del padre dell’autore, Alberto”. FRANCHI 2024 „L’uomo rettorico è personificato nella figura del ‘grosso signore’, colui che ‘si adatta ragionevolmente’ alla situazione data, che in parte rimanda al padre Alberto

környezetükben élők megérthettek. Ez lehetett az oka annak, hogy disszertációja első (1912/13) és második (1922) kiadásakor Alberto Michelstaedter kitöröltette a *Retorika* harmadik részének (A retorika az életben, „avagy a gonoszok szövetkezése”) „Az egyén a társadalomban” című első fejezetét. Ebben a nagyember az okos mértékkel mindent bíró *habere* és semmi által birtokba nem vett *non haberi* típusa. Példaszerűen végzi hivatali munkáját, egy kicsit mindenhez ért, élvezzi az élet és a művészet kínálta örömeket (de nincs szenvedélye). Jó szívű, telve nemes érzelmekkel, kifinomult kultúrával. Biztosítja magát a jövővel, az előre nem látható dolgokkal vagy az öregséggel, betegséggel szemben. A (betegség, nyugdíj, baleset) biztosítás az állam magabiztosságának legfőbb garanciája, ami még a halál ellen is „megvéd”. „De végül is meghalni – mindnyájan meghalunk!” bátorítalan felvetésre kész volt a határozott válasza: „Nem tesz semmit, halálesetre is van biztosításom (*sono assicurato pel caso di morte*)”. A kérdező zavarodottságát látva az „uomo grosso” egy metaforával teszi nyilvánvalóvá biztonságos, védett helyzetét: „ahogy mondani szokták, vashordóban vagyok”.¹⁰

Az irónia abban is kifejezésre jut, hogy felcserélődnek a szerepek: az idősebb férfi szűk valóságképe, korlátozottsága a ki nem fejlődött emberre vall. Kifejezéseinek mérhetetlenül korlátozott eszköztára, „retorikai ruházata” nem más, mint Platón Gorgiaszára hivatkozva a „sötétség dísz”, valamiféle minimális életösztön szükségyszerű nyelvi teremtménye. A gyermekkori állapoton túlhaladó kanti *sapere aude* diadalmas optimizmusával szemben Michelstaedter műve (és élete) utolsó szavai szerint az ember sohasem válik felnőtté: „az emberek túl jól elvannak anélkül, hogy valaha is az a kósza ötletük támadna, hogy elhagyják a nyugodt, derűs gyermekkort”. A meggyőződéssel rendelkező igazi felnőttek, a békesség és szeretet motiválta próféták a lét, az abszolútum, Isten felé irányultak. Az üdvösség Buddha, Krisztus által kijelölt céljára azonban a sokaság nem az ők, hanem a saját maga módján akart eljutni. Ugyanakkor kisszerű életük törekvései az előbbieket által nyertek igazolást. A „testvériség meg nem értett szimbolikus formáit... használják fel saját életük (...) fennmaradásának a biztosítására”. Így hozták létre a gonoszok szövetkezését.¹¹

¹⁰ MICHELSTAEDTER 2013. 146.

¹¹ MICHELSTAEDTER 2013. 197.

Az egyén és a társadalom Hegel által megálmodott végső állapota, az egyénben megelevenedő állam, illetve a másik oldalról az erkölcsi és intézményi igényeit az államban megtaláló, vele szabadságban összeolvadó individuum eszméje csak ironikus formát kaphatott. A retorika, jóllehet ez lehetne a célja, nem hat, nem teremt valós kapcsolatot egyén és közösség, jelen és jövő között. Mint a Schopenhauer által hevesen támadott hegeli általános fogalmak, a retorika is megmarad „üres héjak”-nak: apa–fiú, biztos(ított)–bizonytalan, retorika–megbékélés. Mindez filozófiai szinten Hegel és Schopenhauer ellentétéként is olvasható.

Tapasztalatok, tanulmányok

A status quóval elégedett monarchistákkal szemben jóval erőteljesebb hangon szólaltak meg az önmagukat olasz patriótáknak tartó, változást sürgető értelmiségiek: Italo Svevo, Graziadio Isaia Ascoli, Scipio Slataper. Az irredenta szellemi környezetből származó, ámár a fel nem szabadított tartomány helyzetének megváltoztatására irányuló politikai program iránt különösebb érdeklődést nem mutató Carlo Michelstaedter az olasz irodalom és kultúra jobb megismerése céljából hagyta el Bécset és a matematikát, hogy Firenzében folytasson immár bölcsészeti tanulmányokat. (Ott 1905-óta Solomone Morpurgo volt a Biblioteca Nazionale igazgatója.) A Michelstaedtert itt érő személyiségformáló élmények közül kettő közvetlenül is kapcsolódott a halálhoz. Az egyikről nagynénje általunk említett újságjában (*Corriere*) és levelezésében saját maga számolt be: az 1907. február 17-ére virradó éjjelen társaival Carducci üvegkoporsója mellett virrasztott. Az éjszaka folyamán hosszan szemlélte a halott költő arcát (jellegzetes, oroszlánéhoz hasonló, „leonin” fejét, üstökét).¹² A másik meghatározó tapasztalat egy pogromok elől menekülő, szentpétervári zsidó lánynak, Nadia Haimowitchnak, a Scuola del Nudo festőiskola hallgatójának néhány héttel később, április 11-én elkövetett öngyilkossága. A huszonegy éves fiatal nő Firenze értelmiségiek, művészek és kereskedők által frekventált főterén (ma Piazza della Repubblica) a járókelők szeme láttára, szájába vett fegyverrel fejbe lötte magát.¹³ A fiatal férjes asszony nagy hatást gyakorolt Carlo Michelstaedterre: „ho perduto la testa” (elvesztettem a fejemet) – írta családjának. Leveleiből

¹² MICHELSTAEDTER 1958. 462

¹³ CAMPAILLA 2010.

kiderül, hogy mind szülei, mind az életében fontos szerepet játszó nővére elleneztek a zűrés múltú (férje feltételezhetően cári kém volt), rendkívül okos, de bizonytalan lelkiállapotú nővel való kapcsolatát. Májusban már arról számolt be az apjának, hogy szerelmes egy (másik) lányba, aki méltó az érzéseire, s korábban csak abban hibázott, hogy túl gyorsan és gyanútlanul kezdett érzelmes álmódzásba.

Michelstaedter firenzei éveire esik az európai modernitás és avantgárd mozgalmak kialakulása, amelynek az 1909-es párizsi futurista kiáltvány volt az egyik mérföldköve. Az ő gondolkodásában és költészetében azonban alig hagyott nyomot a 20. századot meghatározó modernista mozgalom: a történelem teljességében élt, s azt nem eltörölni, hanem beteljesíteni akarta, hozzátéve saját, a szellemi hagyományt. Carlo Michelstaedter közvetlen környezetében, Firenzében indult meg – ugyanabban az esztendőben és nem kis mértékben hasonló célokkal, mint Budapesten a *Nyugat* – Giuseppe Prezzolini és Giovanni Papini politikai és irodalmi folyóirata, a *La Voce*, amely a jelen gyávaságával, erkölcsi válságával szembefordulva szólított fel a maradiság elleni aktív harcra. Az első számok szerzői között szerepelt Benedetto Croce és Gaetano Salvemini mellett Michelstaedter földije, Scipio Slataper, aki itt tette közzé Trieszt kulturális elmaradottságáról, a szellemileg olasz, politikailag-gazdaságilag osztrák erőterben élő térség lehetetlen helyzetéről szóló „trieszti leveleit” (*Lettere triestine*).

Firenzében és goriziai barátaival (Enrico Mreule, Nino Paternolli) folytatott beszélgetései során formálódott ki Michelstaedter műveiből megismerhető érett szellemi karaktere, amelyben meghatározó szerep jutott a géneknek és (még az apjától való különbözőség tudatosulása révén is) a családi környezet hatásának. Egyik levelében így írt:

„A miszticizmussal kapcsolatban egy érdekes dologra gondolok. Te tudod, hogy a filozófiai antiszemitizmus (Schopenhauer, Nietzsche) oka a zsidó vallás és irodalom racionalizmusa (gondolj Mózes öt könyvére vagy Spinozára) és a misztikus elem hiánya a zsidó elmékben (amit Nietzsche 'dionüszoszi elemnek' mond; amit Szokratész elpusztított; figyeld meg a párhuzamosságot, Szokratésztól Platónon keresztül a neoplatonikus miszticizmusig, a hebraizmustól Krisztusig!) – Most már látom (sajnos, ahogy de Sarlo állítja, belső megtapasztalásból is), hogy emiatt indokolt és bizonyos mértékig

(...) osztom is az elmarasztalást; annál is inkább csodálkozom egy teljes kabalista irodalom meglétén, a csodatevők (taumaturghi) διαδοχή-jén, egészen a dédapámig, a Santónak [szentnek] nevezett Reggio rabbiig. Szeretnék valami pontosabban tudni erről a kabbalisztikus irodalomról, különösen az eredetéről, azután szeretném a levéltárból kikérni valamennyi ülés jegyzőkönyvét, amelyen dédapám kabbalisztikus eszközökkel végezte tisztulási cselekedeteit (aztán, ha lehet, még tovább menni); kár, hogy héberül vannak, sokat kell fáradoznom, hogy jól megértsem őket, az apám, remélem, segíteni fog. Gyanítom, spiritizmus is szerepelt, de nem hiszek a szó művészi értelmében vett valóságos áramlat létezésében, érted? Feltételezem, jól fogok szórakozni, már egyáltalán nem szórakoztat az égtájak problémája, amellyel régóta foglalkozom.”¹⁴

Ezek szerint a fiatal filozófust is megérintette az „égtájak” problémája, vagyis a földrajzi és klimatikus körülmények kutatása. Szerepe lehetett ebben a lipcsei egyetemi filozófiaprofesszorból ismeretlen okok következtében goriziai állami gimnáziumi tanárrá váló Richard von Schubert-Soldern nagyhatású személyiségének, aki filozófiát, történelmet és földrajzot tanított. (A 19. század második felében kibontakozó antropológiai és etnográfiai kutatások a föld és nép viszonyának mélyebb összefüggéseit keresték, mint az anatómus Karl von Rokitansky vagy a statisztikus Karl Freiherr von Czoenig Czernhausen *Ethnographie der Österreichischen Monarchie*, I–III, 1855–1857. Ez a mű volt az egyik elméleti előzménye *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képből* című, német és magyar nyelven Carlo Michelstaedter Bécsbe érkezése előtti években megjelent 21 kötetes vállalkozásnak).¹⁵

A *Domande sull’ebraismo* (Kérdések a judaizmusról) című rövid írása kérdőjelekkel kezdődik, folytatódik és fejeződik be.¹⁶ Három eszmerendszer – a zsidó, a keresztény és a hellenista-neoplatonikus – összefüggéseit, egymáshoz való viszonyát kutatja. Történészként, filozófusként a legkisebb mértékben sem állít fel közöttük hierarchikus rendet. Még azt a kérdést is felveti, nem rafinált

¹⁴ Chiavaccinak írt levél, 1907. december 22. MICHELSTAEDTER 1958, 499-500.

¹⁵ PÁL 2018; 2019.

¹⁶ MICHELSTAEDTER 2011.

politeizmus-e az együttesük? A kereszténység mint központi elem vajon szociális mozgalom vagy a tudat átalakulása? Mi a vallás és a metafizika viszonya? S ez utóbbi szempontjából van-e lényegi különbség a mono- és a politeizmus között? Mennyire volt zsidó a kezdetekkor a kereszténység filozófiai-vallási tudata? Mit jelent a zsidóság a népszerű keresztény felfogásban? Felteszi a kérdést:

„Fel lehet fogni úgy a judaizmust mint a valóság vallási (vagy metafizikai) értelmezését? Vagy mint módszert, élettörvényt, társadalmi szerveződést? – A zsidó filozófia a diaszpóráig mitikus, metafizikus, erkölcsi elem volt: Pentateukhosz, Példabeszédek – Jób és Prédikátor – zsidó folklór. – A diaszpóra után: az alexandriai időszak, kapcsolatok a neoplatonizmussal; a Talmud mint fordulat a törvények felfogásában és a Midrás mint filozófiai fordulat. A népszerű keresztény tudatban a kettő közül melyik van előbb? A zsidó vagy a hellenista pogány?”¹⁷

A fenti, inkább kétségeknek, mint kérdéseknek tekinthető megfogalmazásokból egyértelműen kiderül: Michelstaedter magát a vallást egyáltalán nem gondolta erős közösségformáló köteléknek, amely a közös etnikai származáson és a hagyományokhoz való merev ragaszkodáson alapul. Számára a vallás intellektuális kihívást jelentett, amelynek része az ismeretlen felfedezésére törekvő személyiség hősi attitűdje, bátorsága, sőt végül még a vallásról való lemondás lehetősége is.

Az ideális emberi állapot eléréséhez nem vallásokon keresztül vezet az út. Ezek a jövőt veszik célba, az ottani beteljesülést, s ezzel azt akadályozzák meg, hogy a tökéletes élet a jelenben valósuljon meg. Nem lehetséges, hogy itt és most, aktuálisan megvalósítsa önmagában a lét örök és teljes formáját, mint ahogyan Platon is pórul járt léghajójával, csalódottan vissza kellett térnie a banális igazságok és kifejezések arisztotelészi, földi szintjére, a *rettorica* silány magabiztosságába. E típussal szemben a kevés kortárs kivételek egyike Claudio Magris fikciója szerint a legjobb barát, Enrico Mreule volt, aki „egy másik tengeren”, Venezia-Giuliától földrajzilag is távol, majd oda 1922-ben visszatérve a saját élete során próbálta megvalósítani a halott barátja által felállított életeszményt:

¹⁷ MICHELSTAEDTER 2011. 45–47.

„A megbékélt ember – mondja Carlo –, jelen időben birtokolja a saját életét és a saját személyét, képes rá, hogy teljességgel átélje minden pillanatát, és ne áldozza fel olyasvalamiért, ami még csak eljövendő, vagy ami remény szerint mihamarabb eljön, így az egész életét tönkre téve, ebben az élet múltását örökösen sürgető várakozásban... Az akarás, a vágy emészti fel a létezést... Ne menj a jövőbe... a jövőbe menni=halál”.¹⁸

IRODALOM

ANGELIS, Luca de

2019 A zsidó mint parazita Kafkánál és Svevónál. A soá felé. Ford. Pál József. *Filológiai Közlöny*, LXV. 1. 116–157.

BIACCO COTROZZI, Maddalena

2016 Le famiglie ebraiche delle Contee di Gorizia e Gradisca in età moderna e contemporanea. (Morpurgo, Luzzatto, Reggio, Michelstaedter, Ascoli, Senigaglia, Prister, Cormons családok). In DAVIDE – ZORATTINI: *Gli ebrei nella storia del Friuli Venezia Giulia. Una vicenda di lunga durata*. Casa editrice Giuntina, Firenze. 255–272.

CAMERINO, Giuseppe Antonio

1993 *La persuasione e i simboli. Michelstaedter e Slataper*. Istituto Propaganda Libreria, Milano.

1998 *L' invenzione poetica in Leopardi. Percorsi e forme*. Liquori, Napoli.

2019 Michelstaedter „rettoricájáról”. Schopenhauer szerepéről és néhány hivatkozás a „bécsi” nyelvfilozófiára. Ford. Pál József. *Filológiai Közlöny*, LXV. 1. 24–32.

CAMPAILLA, Sergio

1973 Postille leopardiane di Michelstaedter. *Studi e problemi di critica testuale*, 7. 242–252.

¹⁸ MAGRIS 1993. 78.

2010 *Il segreto di Nadia B. La musa di Michelstaedter tra scandalo e tragedia*. Marsilio, Venezia

2010 Michelstaedter, cent'anni di solitudine. *Mosaico italiano*, 2010 Novembre.

Capitoli della ricondotta degli Ebrei ...

1777 *Capitoli della ricondotta degli Ebrei di Venezia e dello Stato Veneto*, Arnaldo Forni Editore, Bologna (facsimile kiadás, 1981)

CARMELLO, Marco

2019 Meggyőződés: a „finis monarchiae” víziója a birodalom határainál. Gondolatok Carlo Michelstaedterről. Ford. Tóth Tihamér. *Filológiai Közlöny*, LXV. 1. 33–55.

CZOENIG CZERNHAUSEN, Karl von

1855-1857 *Ethnographie der Österreichischen Monarchie. I-III*. Kaiserlich-Koenigliche Hof- und Staatsdruckerei, Wien.
<https://archive.org/details/ethnographiedero01czoe>

DAVIDE, Miriam – ZORATTINI, Pietro Ioly (eds.)

2016 *Gli ebrei nella storia del Friuli Venezia Giulia. Una vicenda di lunga durata*. Atti del Convegno internazionale di studi organizzato dal Museo Nazionale dell'Ebraismo italiano e della Shoah, in collaborazione con Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Studi Umanistici e del Patrimonio Culturale dell'Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Studi Umanistici dell'Università degli Studi di Trieste Comunità Ebraica di Trieste, Associazione per lo Studio dell'Ebraismo delle Venezie 12-14 ottobre 2015 Salone d'onore dell'istituto di Cultura "Casa Giorgio Cini". Ferrara. Fondazione Museo Nazionale dell'Ebraismo italiano e della Shoah. Casa editrice Giuntina, Firenze.
<https://core.ac.uk/download/pdf/53360075.pdf>

FRANCHI, Gian Andrea

2024 Carlo Michelstaedter. In: *Il Pensiero Filosofico-religioso Italiano del Novocento*

<http://www.pensierofilosoficoreligiosoitaliano.org/node/39> (2024. 06.21.)

GRUSOVIN Marco

2016 *Isacco Samuele Reggio*. In DAVIDE – ZORATTINI: *Gli ebrei nella storia del Friuli Venezia Giulia. Una vicenda di lunga durata*. Casa editrice Giuntina, Firenze. 273–284.

LUZZATTO, Samuel David

1890 *Epistolario italiano, francese, latino*. 2 vol. Salmin, Padova.

MAGRIS, Claudio

1993 *Egy másik tenger*. Ford. Barna Imre. Európa, Budapest.

1999 Michelstaedter és az „igazi életet” kereső közép-európai nagy generáció. *Tiszatáj*, LIII. szeptember, 20–25.

MASCIA, Valentina

2013 *Bellezza, Armonia, Complessità. Per un'interpretazione di Carlo Michelstaedter*. Università degli Studi, Salerno.

MEROI, Fabrizio

2024 Michelstaedter, Carlo. In: *Enciclopedia Italiana*
http://www.treccani.it/enciclopedia/carlo-michelstaedter_%28II-Contributo-italiano-alla-storia-del-Pensiero:-Filosofia%29/ (2024. június 21)

MICHELETTI, David

2007 *Diadoké. Indagini sulla genealogia ebraica del pensiero di Carlo Michelstaedter*. Università di Siena. Scienze Filosofiche, Anno accademico 2006/2007, Ciclo XX.

MICHELSTAEDTER, Carlo

1958 *Opere*. A cura di Gaetano Chiavacci. Sansoni, Firenze.

1983 *Epistolario*. A cura di Sergio Campailla. Opere di Carlo Michelstaedter, 2, 2ª ediz. Adelphi, Milano.

1988 *Dialogo della salute e altri dialoghi*. A cura di Sergio Campailla. Adelphi, Milano.

2010 *La persuasione e la rettorica*. Adelphi, Milano.

- 2011a *Poesie*. A cura di Sergio Campailla. Adelphi, Milano.
- 2011b *La melodia del giovane divino. Pensieri, racconti, critiche*. A cura di Sergio Campailla. Adelphi, Milano.
- 2013 *A meggyőződés és a retorika*. Ford. Ördögh Éva. Medicina, Budapest.

PÁL József

- 2019 „Hazánk és néptörzseink teljes és vonzó modorban”. A Monarchia éthoszáról. *Filológiai Közlöny*, LXV. 1. 7–22.

PIEMONTESE, Giuseppe

- 1961 *Il movimento operaio a Trieste*. Del Bianco Editore, Udine.

SALIMBENI, Fulvio

- 2016 Graziadio Isaia Ascoli, un protagonista della civiltà del Risorgimento. In DAVIDE – ZORATTINI: *Gli ebrei nella storia del Friuli Venezia Giulia. Una vicenda di lunga durata*. Casa editrice Giuntina, Firenze. 285–292.

TAMASIN, Lorenzo

- 2009 Carducci. Ascoli e la questione della lingua. *La lingua italiana*, V.

VAJDA GYÖRGY MIHÁLY

- 2000 *Zsidó írók a Monarchiában*. In *Egy irodalmi Közép-Európáért*. Fekete Sas Kiadó, Budapest. 105–121.

ZORATTINI, Pietro Ioly

- 2016 Conversioni di ebrei in Friuli Venezia Giulia nell'Ottocento: i casi di Gorizia e di Udine. In DAVIDE – ZORATTINI *Gli ebrei nella storia del Friuli Venezia Giulia. Una vicenda di lunga durata*. Casa editrice Giuntina, Firenze.

ZWEIG, Stefan

- 1981 *A tegnap világa*. Ford. Tandori Dezső. Európa, Budapest.

PÁL, JÓZSEF

A TRAGIC CAREER: CARLO MICHELSTAEDTER (1877-1910)

The German-Italian-Slavic community in Gorizia (Gorizia), under the intellectual influence of the merchant city of Trieste, has been a Jewish presence since the 16th century. A sanctuary was built at the end of the 17th century and a synagogue opened in 1756, giving rise to an active spiritual life. Biblical studies produced important results of general interest in the fields of linguistics, interpretation and commentary (Gorizian rabbis, Graziadio Isaia Ascoli). From this intellectual circle came the poet-philosopher Michelstaedter, who, in addition to his philosophical work, left behind an important oeuvre of poetry, highly sensitive to the problems of the time. His thesis (1910), written at the University of Florence, distinguishes between two types of man. The masses repeat endlessly the language of *rhetoric* and the phrases of nothing, while few in the history of *persuasion* have been able to express a deeper meaning of the human essence (Plato, Leopardi, Beethoven, etc.). Michelstaedter, who committed suicide at the age of 23, focused his work on general philosophical and linguistic research, but one of his studies deals specifically with the question of Hebraism and its relation to Christian and ancient religions.